

УДК 341:342:355(477):001.8
DOI 10.32755/sjlaw.2022.01.019

Ребкало М. М.,

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9633-5811;

Олійник В. С.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-5546-9613

СПІВДНОШЕННЯ ЖЕНЕВСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ (1949 р.) З КОНСТИТУЦІЙНИМ ТА ВІЙСЬКОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджено співвідношення Женевських конвенцій ООН (1949 р.) з конституційним та військовим законодавством України. Зазначено, що в контексті таких цінностей, як свобода, недопущення дискримінації, справедливість, відповідальність конституційне законодавство та Женевські конвенції (1949 р.) мають багато спільного. Проаналізовано механізм реалізації норм Женевських конвенцій ООН (1949 р.) через військове законодавство України та встановлено їхню смислову схожість.

Ключові слова: Женевські конвенції, «Право Женеви», права і свободи, конституційне законодавство, військове законодавство, військовополонені, цивільне населення, держава-покровителька.

Постановка проблеми. Україна є учасницею міжнародних договорів, норми яких утворюють міжнародне гуманітарне право. Застосування норм цієї галузі права в нашій державі набуло не тільки теоретичного інтересу, а й практичного значення. Причина – російсько-українська війна, що триває, якою породжено негативні наслідки гуманітарного характеру стосовно військового персоналу та цивільного населення. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають питання, які зумовлені запровадженням положень Женевських конвенцій, ухвалених Організацією Об'єднаних Націй 1949 року (далі – «Право Женеви») в конституційне та військове законодавство України, оскільки в першому формуються фундаментальні підвалини із захисту прав та свобод людини, а у другому створюється механізм реалізації вимог, які містяться у вищезгаданих конвенціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти цієї проблематики розглядали українські вчені та публіцисти А. Бабич, О. Василенко, Г. Габраелян, М. Гнатовський, М. Грушко, С. Денисенко, М. Єлігулашвілі, Т. Короткий, Н. Мадзігон, В. Монастирський, І. Назорчук, В. Пилипенко, Н. Хендель, О. Циклаурі. Разом з тим співвідношення Женевських конвенцій (1949 р.) з конституційним та військовим законодавством України в більшості досліджень мають фрагментарний характер і тому, на думку авторів, потребують додаткової наукової розробки.

Метою статті є правовий аналіз взаємодії «Права Женеві» з конституційним та військовим законодавством України в аспекті забезпечення прав і свобод осіб, які підпали під владу держави-покровительки під час збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Сучасне міжнародне гуманітарне право відрізняється від інших галузей міжнародного права тим, що ґрунтується на нормах і принципах, які породжені катастрофічними наслідками Другої світової війни. Останні надихнули світову спільноту розробити й підписати нормативні акти з надання міжнародно-правового захисту військовополоненим та цивільному населенню, яке опинилося в окупації. І в цьому контексті чотири Женевські конвенції (1949 р.) набувають особливого значення.

Перша «Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях» є переробленим варіантом конвенцій про поранених та хворих, ухвалених ще у 1864, 1906 та 1929 роках. У Конвенції налічується 64 статті, які передбачають захист поранених і хворих, а також медичного й духовного персоналу. У додатках до цього акта розроблено проєкт угоди про санітарні зони та інше [1].

Друга «Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі» за своєю структурою та змістом багато в чому повторює положення Першої Женевської конвенції. У ній міститься 63 статті, які стосуються війни на морі, та є додатки про форму посвідчення осіб медичного й духовного персоналу і таке інше [2].

Третя «Конвенція про поводження з військовополоненими» охоплює 143 статті. У ній визначено статус військовополонених, деталізовано умови утримання в полоні, джерела фінансування, обсяг медичної та іншої допомоги, встановлено порядок їх звільнення та репатріації після закінчення воєнних дій. У Конвенції міститься п'ять додатків [3].

Четверта «Конвенція про захист цивільного населення під час війни» складається зі 159 статей. Основна частина положень цього документа стосується: статусу осіб, які перебувають під її захистом; правового механізму поводження з населенням під час окупації; статусу іноземців, які тимчасово опинилися на окупованій території, та інше. У ній передбачено норми щодо поводження з інтернованими цивільними особами. У Конвенції є три додатки [4].

Протягом двох десятиліть після ухвалення Женевських конвенцій (1949 р.) у світі спостерігалось збільшення кількості міжнародних збройних конфліктів. У зв'язку з цим 1977 року було ухвалено два Додаткових протоколи до цих конвенцій. Вони посилюють захист жертв міжнародних (Протокол I) та міжнародних (Протокол II) збройних конфліктів і накладають обмеження на способи та методи ведення бойових дій. 2007 року був ухвалений третій Додатковий протокол, яким засновано Червоний Кристал, що має той самий міжнародний статус, як і Червоний Хрест та Червоний Півмісяць.

Відповідно до Закону України «Про зняття застережень України до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року» (2006 р.) наша держава скасувала деякі застереження, зазначені під час підписання цих актів на початку 50-х років минулого століття.

Отже, Женевські конвенції (1949 р.) складають основу міжнародного гуманітарного права та є частиною чинного українського законодавства, яке стосується захисту жертв війни.

Права та свободи людини є об'єктом регулювання міжнародного та національного законодавства. В Україні ця сторона державного правового впливу вирішується нормами багатьох галузей права, але головним серед них є конституційне. Якісній реалізації сформульованої у статті мети, на нашу думку, по-

сприяє правовий аналіз Женевських конвенцій (1949 р.) та конституційного законодавства України в аспекті з'ясування загальних і відмінних рис та масштабів їх правового впливу.

У зв'язку з цим дослідження співвідношення «Права Женеви» з Конституцією України доцільно почати в контексті того, що в основі як міжнародної, так і національної концепції прав людини лежать дві основні цінності: перша – це людська гідність, друга – рівність. Людська гідність та рівність породжують інші ціннісні аспекти, такі як свобода, неприпустимість дискримінації, справедливість, відповідальність й інші.

Свобода є важливою складовою гідності та істотно впливає на існування людини в різних сферах соціуму. На національному рівні вона унормована у ст.ст. 3, 21, 22, 55 Конституції України [5]. Необхідно зазначити, що ця цінність присутня й у ст. 3 «Конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі», ст. 104 «Конвенції про захист цивільного населення під час війни», ст.ст. 34, 81, 126 «Конвенції про поведження з військовополоненими». Свобода як конституційна цінність на території України має абсолютний характер, інакше кажучи – забезпечується безумовно і чинна в межах кордонів нашої держави (локальний рівень). В умовах полону або воєнної окупації свобода особи обмежується, але вона захищається в обсязі, визначеному в Женевських конвенціях, тобто за змістом має відносний характер.

Наступною ціннісною складовою є неприпустимість дискримінації, яка означає, що ніхто не може порушувати права та свободи людей, зважаючи на їхні фізичні, расові чи інші ознаки. Недопущення дискримінації забезпечено ст.ст. 3, 22, 24, 26 Конституції України та правовими приписами «Права Женеви» (п. 1 ст. 3 «Конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі»; ст.ст. 13, 27, 98 «Конвенції про захист цивільного населення під час війни»; ч. 1 ст. 3, ст. 12 «Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях»; п. 1 ч. 1 ст. 3 «Конвенції про поведження з військовополоненими»). Спіль-

ним як для Конституції України, так і для Женевських конвенцій є недопущення дискримінації без будь-яких винятків.

Справедливість як людська цінність опирається на те, що всі рівні у своїй належності до людського роду, тому кожен заслуговує на справедливе ставлення до себе. Її зміст визначено у ст.ст. 33, 40, 49, ч. 4 ст. 55 Конституції України. Схожі приписи є в «Конвенції про захист цивільного населення під час війни» (ч. 3 ст. 5, ст.ст. 95, 147) та в «Конвенції про поводження з військовополоненими» (ст.ст. 2, 62). У Конституції України справедливість має абсолютний характер, оскільки захищає інтереси всіх, хто постійно або тимчасово перебуває в Україні, і за масштабом впливу має територіальний рівень. Зазначена цінність у «Правах Женеви» стосується прав і свобод осіб, які опинилися в полоні або під окупацією держав-покровительок, незалежно від кількості останніх та обсягу території, яку вони займають. Отже, справедливість може мати як регіональний, так і універсальний характер.

Відповідальність передбачає обов'язок кожного відповідати за свої дії та вимагати від себе зусиль, спрямованих на забезпечення прав та свобод усіх людей. У Конституції України відповідальність за порушення прав і свобод осіб забезпечується ст.ст. 58, 60, 61, 63. Це питання врегульовано в «Конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі» (ст. 52), «Конвенції про захист цивільного населення під час війни» (ст.ст. 29, 71), «Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (ст. 11), «Конвенції про поводження з військовополоненими» (ст.ст. 56, 57). З точки зору масштабів впливу конституційна відповідальність має територіальний характер. «Право Женеви» чинне на території багатьох країн, тому підстави та форми відповідальності мають універсальний характер.

Слід також зупинитись на положеннях деяких конституційних законів України, які мають точки дотику з «Правом Женеви». У ч. 5 ст. 2 Закону України «Про оборону України» йдеться про те, що «... визначаючи способи забезпечення власної безпеки в процесі підготовки держави до оборони та під час воєнних дій, Україна додержується принципів і норм міжнaro-

дного права, враховує законні інтереси, права і свободи осіб, які беруть участь у бойових діях» [6]. У ст. 3 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» передбачено деякі заходи парламентського контролю стосовно захисту прав і свобод людини і громадянина, а саме: запобігання порушенням прав та свобод людини і громадянина відповідно до міжнародних вимог та поліпшення міжнародного співробітництва в цій сфері; запобігання будь-яким формам дискримінації прав і свобод людини й інші [7]. Зазначені заходи повною мірою збігаються з вимогами Женевських конвенцій (1949 р.). Окремо необхідно зупинитися на Законі України «Про звернення громадян». Ч. 3 ст. 1 цього законодавчого акта передбачає право на звернення особам, які не є громадянами України, але на законних підставах перебувають на її території. Відповідно до норм Женевських конвенцій (1949 р.) особи, які потрапили під владу іншої країни внаслідок війни (збройного конфлікту), вважаються такими, які перебувають на території держави-покровительки на законних підставах. У законі також передбачено, що звернення (скарги) можуть подавати як в усній, так і в письмовій формі. Їх дозволяють передавати на паперових носіях або через інтернет чи електронну пошту [8]. У ст. 78 «Конвенції про поводження з військовополоненими» зазначено, що останні мають право подавати до військових органів клопотання стосовно умов полону через довірену особу або безпосередньо до представників держав-покровительок. Варто зважати на те, що «Право Женеви» ухвалили 1949 року, коли інтернетом та електронною поштою ніхто не користувався й навіть гадки про це не мав. Оскільки Закон України «Про звернення громадян» надає можливість своїм громадянам користуватися інтернетом та електронною поштою, на наш погляд, таке право мають надавати особам, які перебувають під захистом Женевських конвенцій. Механізм реалізації останнього доцільно деталізувати в актах українського законодавства. Слід також звернути увагу й на ст. 6 цього Закону, де зазначено, що «застосування мов у сфері звернень громадян і рішень та відповідей на них визначає Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». У ст. 17 «Конвенції про

поводження з військовополоненими» встановлено, що допит військовополонених здійснюється мовою, яку вони розуміють, а стосовно мови скарг нічого не вказано. На думку авторів, є потреба в унормуванні в національному законодавстві положень щодо мови скарг, які можуть надходити від військовополонених.

Отже, на підставі вищевикладеного слід зауважити, що конституційне законодавство України та «Право Женеви» за змістом мають багато спільного, але існують і певні колізії, які потребують урегулювання. Що стосується масштабу чинності, то національне законодавство має локальний рівень, а Женевські конвенції – універсальний.

Заслуговує на увагу й механізм реалізації норм «Права Женеви» через військове законодавство України. Відповідно до Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України (далі – Статут) військовослужбовець зобов'язаний знати й неухильно дотримуватися визнаних нашою державою норм міжнародного гуманітарного права (ст. 15 Статуту). Що ж стосується обов'язків посадових осіб, то помічник командира бригади з правової роботи під час збройного конфлікту надає консультації командуванню з дотримання норм міжнародного гуманітарного права, правил застосування сили й інше (ст. 99 Статуту). Головні сержанти батальйонів, рот та взводів зобов'язані дотримуватися особисто й вимагати від підлеглих неухильного виконання норм міжнародного гуманітарного права (ст.ст. 102² 112², 124 Статуту) [9]. Такий підхід дозволяє не тільки реалізовувати норми Женевських конвенцій 1949 р., а й контролювати цей процес.

У «Стратегії воєнної безпеки України», яка схвалена Указом Президента України від 21.03.2021 р. № 121/2021, зазначено, що «правовою основою всеохоплюючої оборони України є Конституція України та інші акти законодавства України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Застосування всіх форм і способів збройної боротьби з агресором має здійснюватися з дотриманням принципів і норм міжнародного права, в тому числі Женевських конвенцій 1949 р. У Стратегії зазначено, що безпекова політика базується на дотриманні міжнародних норм та принципів стосовно захисту прав, свобод і законних інтересів гро-

мадян України, що, на наш погляд, відповідає вимогам «Права Женеви» [10].

Одним із ключових підзаконних актів, в якому відображено вимоги Женевських конвенцій (1949 р.) та Додаткових протоколів до них, є «Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України», що затверджена наказом Міністра оборони України від 23.03.2017 р. № 64 (далі – Інструкція).

У цьому підзаконному акті сформульовано понятійний апарат, що стосується деяких категорій осіб, які підпадають під «Право Женеви», а саме: особовий склад збройних сил сторони конфлікту, члени ополчення або добровольчих загонів, організованих рухів опору; члени екіпажів суден торговельного флоту, цивільне населення окупованої території та інші. Окремо проведено поділ жертв збройного конфлікту (поранені та хворі; особи, які зазнали корабельної аварії; військовополонені або інші особи, свобода яких обмежена у зв'язку зі збройним конфліктом; цивільні особи, які перебувають у районі воєнних дій та на окупованій території (п. 8 гл. 2 роз. І).

В Інструкції сформульовано принципи, визначені у «Праві Женеви», а саме: право на життя, свободу і безпеку всіх людей; заборона катувань і жорстокого поводження; заборона несанкціонованого арешту й утримання під вартою; право на справедливий суд; право гуманного поводження з особами, позбавленими волі; право на захист від незаконного втручання в особисте і сімейне життя, посягання на недоторканність житла, таємницю кореспонденції; право на свободу думки та її вираження, свободу зібрань та асоціацій й інші (п. 5 гл. 4 роз. І).

Інструкція містить у собі й прямі посилання на «Право Женеви»: у п. 2 гл. 5 роз. І зазначено, що військовослужбовці Збройних Сил України забезпечуються текстами Женевських конвенцій 1949 року про захист жертв війни, Додаткових протоколів до них від 08 червня 1977 року та Додаткового протоколу від 08 грудня 2005 року, а у п. 6 цієї глави визначено обов'язок помічника командира військової частини з правової роботи «...у разі порушення командирами та начальниками положень Міжнародного гуманітарного права нагадувати їм ви-

моги Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року про захист жертв війни та зобов'язаний доповідати про це вищому командуванню»; п. 6 гл. 20 роз. II встановлює заборону примушувати цивільне населення до служби у збройних силах окупаційних військ, захоплювати його як заручників, застосовувати заходи фізичного і психологічного насильства для одержання відомостей воєнного характеру [11].

Висновки. На підставі викладеного вище необхідно зазначити: по-перше, Женевські конвенції (1949 р.) безпосередньо спрямовані на захист прав і свобод осіб, що внаслідок збройного конфлікту (війни) опинилися під владою держав-покровительок, і мають універсальний характер, норми ж конституційного та військового законодавства стосовно зазначеної категорії осіб чинні тільки на території України, тобто діють у локальному масштабі; по-друге, як показав правовий аналіз, нормативні положення «Права Женеви» та конституційного і військового законодавства України за своїм змістом, як правило, подібні, нерідко мають цілком схоже смислове значення; по-третє, розглянуті акти міжнародного гуманітарного та національного законодавства разом з тим дають підстави констатувати наявність певних колізій, які, на думку авторів, потребують унормування.

Список використаних джерел

1. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях: міжнародний документ від 12.08.1949 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 62. Ст. 2180.

2. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі: міжнародний документ від 12.08.1949 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 62. Ст. 2181.

3. Конвенція про поводження з військовополоненими: міжнародний документ від 12.08.1949 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 62. Ст. 2179.

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: міжнародний документ від 12.08.1949 р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 27. Ст. 942.

5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254 к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.12.2021).

6. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.
7. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.
8. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
9. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 23.03.1999 р. № 548-ХІV. *Офіційний вісник України*. 1999. № 20. Ст. 872.
10. Стратегія воєнної безпеки України: затв. Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 27. Ст. 1321.
11. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затв. наказом М-ва оборони України від 23.03.2017 р. № 164 (у ред. наказу від 27.11.2018 р. № z1243-18). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 26.12.21).

Rebkalo M.,

Ph.D. in Public Administration, Associate Professor of the Department of State and Law Theory and History, Constitutional Law, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9633-5811;

Oliinyk V.,

Ph.D. in Law, Associate Professor of the Department of State and Law Theory and History, Constitutional Law, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5546-9613

CORRESPONDENCE OF THE GENEVA CONVENTIONS (1949) WITH THE CONSTITUTIONAL AND MILITARY LEGISLATION OF UKRAINE: LEGAL ANALYSIS

The essence of the Geneva Conventions (1949), which deal with the protection of persons under the rule of the protecting state during the war are summarized in the article. The correspondence of the norms of the constitutional legislation of Ukraine with the Geneva Conventions (1949) in the context of such values as freedom, non-discrimination, justice, responsibility is studied. It is found out that the Constitution of Ukraine and some constitutional laws contain norms concerning the rights and freedoms of persons, including war prisoners and civilians, who needs protection. These norms coincide with the requirements of the Geneva Conventions (1949). But the norms of constitutional law are local in their nature, and international norms are universal ones. It is noted that the constitutional legislation and

the Geneva Conventions (1949) have certain collisions. Some acts of military legislation of Ukraine and their correspondence the Geneva Conventions (1949) are analyzed. Attention is drawn to the Charter of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine, which defines the obligations of certain categories of persons to comply with international humanitarian law. Among them are the Assistant Brigade Commander for Legal Affairs and Chief Sergeants of the Battalion, Troop and Platoon. It is mentioned that such approach allows not only to implement the rules of the Geneva Conventions (1949), but also to control this process. The conformity of by-laws of the military legislation of Ukraine to the requirements of the Geneva Conventions (1949) is revealed. It is stated that, among other things, these acts define the information about war victims, namely: wounded and sick, persons who suffered from a shipwreck, war prisoners and others whose freedom is restricted due to armed conflict, civilians at the occupied territories. The conclusions state that the Geneva Conventions (1949) and the constitutional and military legislation of Ukraine protect the rights and freedoms of war victims, although they need some unification.

Key words: Geneva Conventions, “Geneva Law”, rights and freedoms, constitutional law, military law, war prisoners, civilians, protecting state.

References:

1. United Nations (1949), *For the Amelioration of the Condition of Wounded and Sick in Armed Forces: Convention*, General Assembly, New York.
2. United Nations (1949), *For the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea: Convention*, General Assembly, New York.
3. United Nations (1949), *On the Treatment of Prisoners of War: Convention*, General Assembly, New York.
4. United Nations (1949), *On the Protection of Civilian Persons in Time of War: Convention*, General Assembly, New York.
5. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
6. Ukraine (1991), *On the Defense of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
7. Ukraine (1997), *On the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
8. Ukraine (1996), *On Citizens' Appeals*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
9. Ukraine (1999), *Charter of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
10. Ukraine (2021), *Ukraine's Military Security Strategy*: Decree of the President of Ukraine, Kyiv.
11. Ukraine (2017), *On Approval of the Instruction on the Procedure for Implementing the Norms of International Humanitarian Law in the Armed Forces of Ukraine*: Order, Ministry of Defense of Ukraine, Kyiv.